

O času in zavesti, naravi in duhu

(Sodobna kozmologija med fiziko in metafiziko, IX. predavanje)

Marko Uršič, Filozofija narave, FF, 2011

Zakaj je vesolje tako velikansko in razsrediščeno?

Sedem možnih odgovorov (*inter alia*):

1. Vprašanje *zakaj...* je za vesolje nesmiselno, saj dejansko ni nobenega zadostnega razloga za takšno velikost oziroma razsrediščenost vesolja – “tako pač JE”. (Ampak s tem se razum težko sprijazni.)
2. V “multiverzumu” (brezštevilnem množtvu svetov) se že najde ravno pravšnje, namreč takšno vesolje, kot je naše, druga so pač manjša – morda pa celo večja? (“Antropično načelo”, evolucija brez smotra.)
3. Naše vesolje je nujno tako veliko v prostoru-času, zato da lahko iz sebe porodi en sam samcat “otok zavesti”: našo zemljico, človeško telo, možgane. (Ali s tem predpostavljamo smotrnost vesolja?)
4. Neskončnost in razsrediščenost vesolja sta lepši in boljši od končnosti in središčnosti. (Klasiki se s tem nikakor ne bi strinjali, pač pa je “oceansko občutje” ugajalo Brunu in romantikom.)
5. Vesolje mora biti neskončno zaradi naše svobodne volje/zavesti, da bi imela na razpolago neomejeno količino prostora-časa – le kako naj bo svobodna, če naleti na mejo? (Ali je brezmejnost res bistvo svobode?)
6. Vesolje sploh ni zares tako neznansko veliko – takšnega zgolj vidimo zaradi neke “iluzije”, npr. zrcaljenja prostorskih replik v času ipd. (Tudi če bi bilo to “globalno” res, bi bilo vesolje še vedno velikansko.)
7. Edino, kar je v vesolju resnično pomembno, je duša in/ali duh, zanju pa bližina in daljavo pomenita nekaj povsem drugega, saj sta v Enem, edinem pravem “središču” vsega, kar je. (Da, morda, morda res ...)

Čas in zavest

Kdo “šteje” čas ... človeški čas, vesoljni čas?

Je možen čas brez zavesti? Je možna zavest brez časa?

Filozofi-fenomenologi (**Husserl, Heidegger, Merleau-Ponty, Sartre, Levinas** idr.) poudarjajo, da sta čas in zavest neločljiva.

Fiziki pa si radi predstavljajo, da je zavest zgolj “žarek”, ki v “vesoljnem bloku” prostora-časa osvetluje (“prezentira”) sedanost, zgolj “subjektivni” trenutek *zdaj* – in je torej “neresnična” v odnosu do “objektivnega” sveta.

Ali bi se **Einstein** v svojem pojmovanju nesmrtnosti (neminljive “vsečasnosti”) v prostoru-času strinjal s predstavo zavesti kot “žarka”? Morda. Pa **Spinoza**?

O “neresničnosti časa” (in z njim zavesti?) govorijo tudi nekatere novejšje filozofsko-analitične teorije “brezčasnega časa” (**McTaggart, Mellor** idr.).

A zavest je več kot le “subjektivni” žarek *zdaja*, čeprav je bežna in za človeka vselej delna – zavest je “pogoj možnosti” uma, živega duha, presežne celote.

Platon ni pojmoval “sveta idej” kot zavestnega “po-sebi”, a v njegovih poznih dialogih Um postaja živi Duh. – **Plotin** pa v svoji mistični filozofiji “zre” v najvišje Eno/Dobro, ki sámo tudi ni “osebno” (tj., ni Oseba kakor krščanski Bog), toda Eno “emanira” (“seva”) Um, ki “živi” večno, brezčasno.

Kaj pomeni “resno jemati zavest”?

Sodobna kognitivna znanost in “filozofija duha” poskušata razvozlati “uganko zavesti” v okviru raziskav odnosov med duševnimi in telesnimi procesi <*mind–body problem*>.

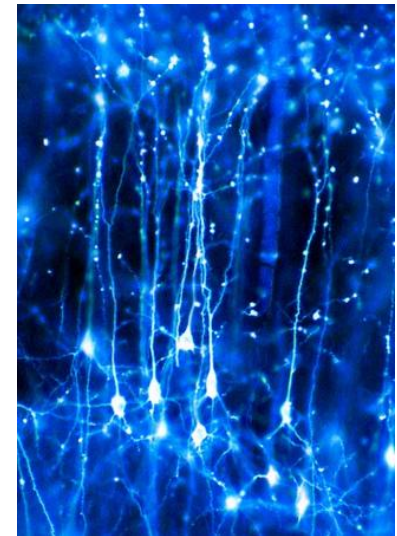
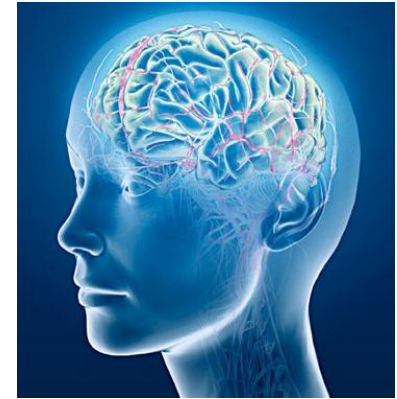
David J. Chalmers, avstralski analitični filozof, je v svoji odmevni knjigi *Zavestni duh* (*The Conscious Mind*, 1996) skoval frazo “resno jemati zavest”. Že v uvodu pravi:

- “Zavest je največja skrivnost. Morda je najbolj izrazita ovira pri našem iskanju znanstvenega razumevanja vesolja.”

Chalmers dvomi v “naturalistične” razlage zavesti (kot je npr.: **Daniel Dennett**, *Razložena zavest*, 1991) in zagovarja neko sodobno varianto dualizma. Materialisti ga zavračajo, češ da se s tezo o ontološki realnosti zavesti vrača na oder “kartezijskega teatra”. Chalmers pa jim odgovarja:

- “Nekateri pravijo, da je zavest ‘iluzija’, a jaz ne vem, kaj bi to sploh lahko pomenilo. Zdi se mi, da smo bolj gotovi o obstoju zavestne izkušnje kot o čemerkoli drugem na svetu.”

Toda glede *znanstvene* razlage zavesti Chalmers ni optimističen – ugotavlja, da je zavest edini “zares težki” problem kognitivne znanosti, saj niti ne vemo, kako bi se ga lotili ...

piramidni nevroni
v možganski skorji
(foto: dr. Jonathan
Clarke, 2003)

Ali je mogoče definirati zavest?

Zavest je za znanost tako težak problem, ker je “notranja”, “subjektivna”, zlasti če jo spremlja sámozavedanje; in kako naj sploh raz-ločimo zavest od sámozavedanja? Mar ni v vsaki zavestni izkušnji prisotno, vsaj implicitno, že tudi sámozavedanje te izkušnje, se pravi, da sem *jaz* tisti, ki se zavedam tega-in-tega (npr. da govorim)?

Kot misleči *cogito* pa lahko tudi *zavestno* usmerim svojo zavest “nazaj vase”, “se reflektiram” v sámozavedanju. – Po drugi strani pa je očitno, da imajo zavest tudi višje živali, vendar se najbrž ne morejo “reflektirati” tako kot človek.

Ameriški filozof **Thomas Nagel** je postavil vprašanje, *kaj pomeni biti zavestno bitje* in poskušal “od znotraj” opredeliti, kaj je zavest (v nasprotju s Turingovim testom kot “zunanjim” kriterijem “inteligentnega bitja” oziroma “mislečega stroja”).

Za Nagla je kriterij zavesti “vprašanje, ali obstaja nekaj takega kot *biti to bitje*”, namreč biti “od znotraj”; na primer, ali obstaja kaj takšnega kot *biti netopir* “od znotraj” – in če je odgovor na to vprašanje pritrdilen, se lahko nadalje vprašamo, *kako je biti netopir* <“*What it is like to be a bat?*”>.

Gotovo je *biti netopir* precej drugače kot *biti človek* ...

- “Izkustvo zavedanja je zelo razširjen fenomen. Na mnogih ravneh ga poznamo tudi v življenju živali [... kajti] v osnovi ima organizem zavedajoča se mentalna stanja, če in samo če obstaja nekaj takšnega kot *biti* ta organizem – nekaj takšnega za ta organizem.” (Nagel, v: Hofstadter & Dennett, *Oko duha*, str. 400).

Ob tem pa se zastavlja vprašanje: do kam “navzdol” v vesoljni “lestvi bitij” sega zavest?

Panpsihizem *ni* panteizem

Thomas Nagel in David Chalmers, ki med sodobnimi analitično-kognitivnimi filozofi najbolj “resno jemljeta zavest”, poudarjata (vsak po svoje), da “mentalne lastnosti” niso značilne samo za človeka, ampak segajo daleč navzdol po “lestvi bitij”, morda vse tja do “osnovnih fizičnih gradnikov vesolja”, kot domneva Nagel. Chalmers pa postavlja provokativno vprašanje: *Kako je biti termostat?* – Univerzalnost “mentalnega” pomeni, tradicionalno rečeno, panpsihizem, ki ga Nagel definira takole:

- “S panpsihizmom označujem stališče, da imajo osnovni fizični gradniki univerzuma mentalne lastnosti, ne glede na to, ali so sestavni deli živih organizmov.”

(gl. zbornik *Narava mentalnih pojavov*, ur. Markič & Bregant, 229).

Toda ob tem ne smemo pozabiti, da *panpsihizem* pomeni vseprisotnost duše (*psyché*), ne pa duha ali Boga. – Zavestna duša, kakršno “od znotraj” poznamo ljudje, očitno ni “povsodna”, ampak živi le v posameznih, mnogih “iskricah”, skrita v “notranjosti” človeških (najbrž tudi živalskih) možganov, čeprav je po svojih učinkih vidna na celotnem planetu – medtem ko za duh lahko rečemo, da je “povsoden”, povsod prisoten, na nebu in zemlji: “Duh je v vseh stvareh”, je dejal Giordano Bruno.

Razlika med panpsihizmom in panteizmom izvira iz razlike med dušo in duhom.

Z religijskega stališča panpsihizem ustreza *animizmu*, ne panteizmu!

Nota bene: V sodobni kozmologiji je platonška “vesoljna duša” zgolj pesniška metafora. **Toda** – zanikanje resničnosti vesoljne duše ne pomeni zanikanja resničnosti vesoljnega *duha*.

“Narava je vidni duh, duh je nevidna narava” (Schelling)

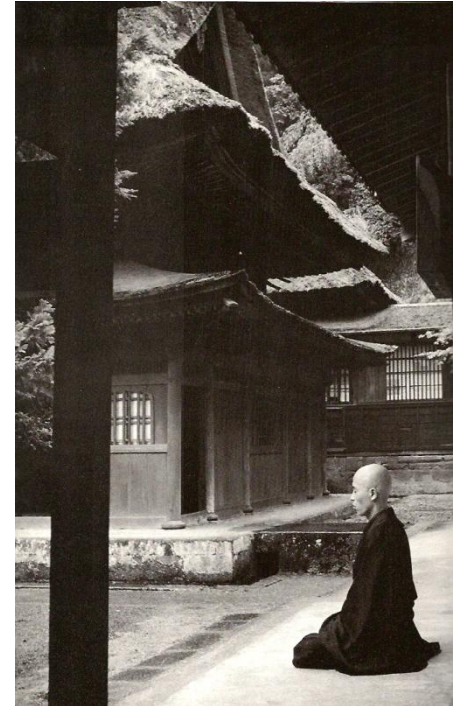
Toda: *Kaj ali kdo je duh?* – Najkrajši možni odgovor se skriva v starodavni besedni trojici iz indijske *Čandogja upanišade*: “**Ti si To**” <*tat tvam asi*, dob. “to ti si”>.

To pa ne pomeni le, da si ti sam, tako kakor jaz in mi vsi, “utelešenje duha”, temveč tudi in predvsem to, da si Ti sam, Ti kot “sebstvo” – *duh*, prisoten v vsem, kar biva, še več: “Ti si To” pomeni, da si “Ti”, *ātman*, “dih”, isti z vesoljem, kajti “To” je *bráhma*n.

Ti si torej duh, ki je “smisel vesolja”. Ti si To, kar iščeš v daljni bližini neba. Nisi ne gospodar, ne suženj sveta, temveč živi duh: Ti si To!

Slavni fizik **Erwin Schrödinger** piše v epilogu svoje lepe knjižice *Kaj je življenje?* (tj. natis predavanja v Dublinu, 1943) o vedantski identiteti *ātmana* in *bráhma*na ter v tej zvezi pravi:

- “Mislim, da sem jaz – namreč jaz v najširšem pomenu besede, tj. vsak zavestni duh, ki je kdaj rekel ali občutil ‘jaz’ – tista oseba, ki vodi ‘gibanje atomov’ v skladu z Zakoni Narave.”

“Ti si To”